

ODSJEDAK ZA FILOZOFIJU
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

izvorni članak

UDK 140.8:32:141.8

FILOZOFIJA I PRAKSA U DJELU DANILA
PEJOVIĆA

Nema dvojbe da je razložno tvrditi da je poslijeratna filozofija u Hrvatskoj u svome najvećem dijelu bila praktički orijentirana. Ako sada ostavimo po strani druge faktore – političko i društveno okruženje prije svega – onda je najveći, tekstualni poticaj takvoj orijentaciji proizlazio iz *Ranih radova* Karla Marxa i Friedricha Engelsa objavljenih 1953 u Zagrebu.¹ Među tim tekstovima najpoticajniji su bili – kako je poznato – Marxovi *Ekonomsko-filozofskih rukopisa*, tzv. „Pariški manuskripti“. Ovi tekstovi bili su u nas podloga ne samo za radikalno razračunavanje s etabliranim državno-partijskim marksizmom, nego i za artikuliranje nove pozicije filozofije u kulturnoj, društvenoj, pa i političkoj zbilji. Jedan bitno neakademski filozofski i politički projekt kakav je bio Marxov preplavio je i akademsku filozofiju toga vremena, i to ne samo u nas. Marxovi rani radovi bili su još od njihova objavljivanja u Njemačkoj 1932 prvorazredna tema u svjetskoj filozofiji, i to zato jer su otvarali bitna pitanja epohe i suvremenoga svijeta i nagovještavali moguća rješenja.²

Drugu teorijsku osnovu ove praktičke usmjerenosti filozofije predstavljala je u to doba egzistencijalistička filozofija, i to najprije ona J.-P. Sartrea. No, iako je Sartre bio jedan od onih koji su promovirali zamisao *angažirane filozofije*, znalcima je i u nas vrlo brzo postalo jasno da je on osnovno teorijsko nadahnuće našao u Heideggerovu spisu *Bitak i vrijeme* (1927). Otuda su u nas

¹ *Rane radove* objavio je zagrebački Naprijed a urednik im je bio Predrag Vranicki, koji je napisao i predgovor. Ta je publikacija proširivana još nekim tekstovima i doživjela je još nekoliko izdanja. Treba reći da se danas uloga Predraga Vranickog u filozofskim inicijativama toga vremena u nas neopravdano prešućuje.

² Ti radovi bacali su uz to novo, drukčije svjetlo i na kasne Marxove spise, prije svega na *Kapital*. To je postalo evidentno osobito nakon što je 1939-41 objavljen i Marxov rukopis *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, koji se je smatrao prvom verzijom *Kapitala*.

već ranih pedesetih godina Heideggerovu filozofiju intenzivno istraživali i o njoj pisali autori kao što su Vanja Sutlić, Gajo Petrović i Danilo Pejović – da spomenemo samo najistaknutije.

Na takvoj duhovnoj podlozi oblikovan je i projekt časopisa *Praxis*, koji je zahvaljujući se zaokupljenosti bitnim pitanjima vremena, vrlo intenzivnoj komunikaciji njegovih pokretača s filozofijom i filozofima u najvažnijim svjetskim centrima, zahvaljujući se uz to i međunarodnom izdanju časopisa te zasjedanjima Korčulanske ljetne škole, ubrzo stekao zavidnu svjetsku reputaciju.³

Treba odmah reći da su obje navedene teorijske osnove – dakle mladi Marx i filozofija egzistencije – prisutne u ranim spisima Danila Pejovića. Ali ti su poticaji u njega na specifičan način artikulirani. Osim toga, u takvoj duhovnoj konstelaciji i obzirom na ova teorijska polazišta proizlazilo je kao samorazumljivo da je i D. Pejović bio jedan od važnih aktera projekta *Praxis*, bar na njegovu početku.⁴

Pejovićevi tekstovi iz ranoga razdoblja pružaju osnovu za to da se sasvim razgovjetno ustanovi praktička usmjerenost njegove filozofije. Tako već naslov prve Pejovićeve knjige, koja nema čisto akademsku svrhu nego sadrži filozofske eseje a raznim temama, *Protiv struje*,⁵ zatim moto stavljen na početak prve studije u njoj „O moći i nemoći filozofije“ (iz ranih šezdesetih) koji glasi: „Snaga caruje, a um klade valja“, nedvojbeno govori o praktičkoj usmjerenosti njegova mišljenja. U tom tekstu sadržano razmatranje o položaju filozofije u svijetu, u kojem je na djelu, kako on misli, volja za moć u obliku politike, zatim tehnika i nemisaona i agresivna znanost, *propituje i jasno deklarira praktičku ulogu filozofije* i to tako da filozofiju s jedne strane usmjerava u „stvaralački i plodonosni dijalog sa znanošću“, a potom filozofiji prigovara da je možda i ona „dopustila“ da postane slijepo oruđe volje za moć i toliko puta zaboravila da čuva svoje dostojanstvo kao zaštitu biti čovjeka“ (41). Na-

³ O historijatu 'projekta Praxis' i o filozofiji prakse u nas je pisao Veselin Golubović u knjigama *S Marxom protiv Staljina. Jugoslavenska filozofska kritika staljinizma 1950-1960* (Zagreb 1987) i *Mogućnost novoga. Vidokrug jugoslavenske filozofije* (Zagreb 1990), a Mislav Kukoč je objavio svoju dijelom kritičku i polemičku, ali akribičnu, knjigu *Kritika eshatologijskog uma* (Zagreb 1998).

⁴ Pejović je bio – kako je poznato, uz Gaju Petrovića, jedan od prvih urednika časopisa i jedan od prvih direktora Korčulanske ljetne škole.

⁵ D. Pejović, *Protiv struje. Studije i eseji*, Zagreb 1965.

dalje, ovdje Pejović shvaća filozofiju kao „glasnu i slobodnu *kritiku vremena*“ (42), a pri kraju teksta upozorava na zajedničku sudbinu mišljenja i umjetnosti dvadesetoga stoljeća, na njihovu zajedničku „izgublenu bit koja se počinje vraćati i ponovno javljati u velikim ostvarenjima mislilaca i pjesnika našega doba, među koje spada i Karl Marx“. Filozofija tu za Pejovića nije „*bučna znanost* nego polaganije i tiše, ali zato ne manje *angažirano*, smisleno promišljanje o onome bez čega čovjek kao čovjek ne može živjeti“. Filozofija je tu, kao i umjetnost, ona koja „govori iz iskona i u iskon svih stvari“ (42).

U drugom, nešto kasnije (1968) pisanom tekstu „Filozofski pristup svijetu“, koji isto tako artikulira praktičku intenciju filozofije, kaže se slijedeće:

„Više nego sustavni sklop obrazloženih stavova u znanosti, filozofija je *životni stav* spram svijeta i zbiva se kao stalna djelatnost cijela čovjeka. Nema bitna pitanja koje bi joj ostalo tuđe, ona opušteno pristupa svemu sa svrhom da ako već ne nađe, barem uputi na mogući odgovor.“⁶

Prema tome, praktička uloga filozofije u ovim navodima svodi se na slijedeće: ona je u stanovitom smislu *sugovornik znanosti, njen partner u dijalogu*; ona je potom *kritika vremena* i ona je „*angažirano* promišljanje o onome bez čega čovjek kao čovjek ne može živjeti“, i tako, jamačno, ‘štiti bit čovjeka’, a uz to „govori iz iskona svih stvari“, pa joj je i umjetnost važan sugovornik.

Naša tema – praktički smisao filozofije ili filozofija i praksa u Danila Pejovića – ima prema tome četiri aspekta ili okosnice:

1. Dijaloška uloga filozofije u suvremenom svijetu nemisaone znanosti, sveprisutne tehnike i u politici artikulirane volje za moć. Znanost kao određeni tip znanja i kao određeni pristup svijetu je Pejovićeva velika tema i njome se bavi u velikom broju svojih publikacija, ali uvijek s jasno formuliranim kritičkim odmakom spram nje.

2. Praktička filozofija u smislu „životnog stava“, koji sebe – jamačno – ne može, niti misli izuzeti iz života. Takva zamisao praktičke filozofije je na djelu u knjizi *Protiv struje*, dijelom je prisutna i u knjizi *Duh i sloboda*. a svoju prvu artikulaciju ima u Pejovićevoj iscrpnoj i vrlo poticajnoj studiji o francuskoj prosvjetiteljskoj filozofiji⁷. Voltaire i ostali prosvjetiteljski filozofi su prvi podastri obrazac angažirane, praktičke filozofije, koja ima javnu ulogu

⁶ D. Pejović, *Duh i sloboda. Oglеди i rasprave*, Zagreb 1992. (Tekst je prvi puta objavljen 1968.)

⁷ D. Pejović, *Francuska prosvjetiteljska filozofija*, Filozofska hrestomatija VII, Zagreb 1957.

i odgovorna je prema zajednici i humanitetu, jer je iz tradicije preuzela i reformulirala ideju *humanizma*. Posljednji stavak ovakvoga stajališta prezentira Pejovićev interes za Karla Jaspersa i za njegovu analizu „duhovne situacije vremena“.⁸

3. Tema „kritike vremena“⁹ upućuje na tradiciju marksističke filozofije ili bolje marksističkog mišljenja, koje ima mnogo intenzivniji odnos spram vremena i svijeta nego filozofija egzistencije i egzistencijalizam.

4. To je praktička filozofija, moglo bi se reći, u klasičnom, tradicionalnom smislu, koja je kao zamisao u najvećoj mjeri na djelu u Pejovićevoj knjizi *Hermeneutika, znanost i praktična filozofija*¹⁰.

Zamisao filozofije kao 'kritike vremena' povezana je s Pejovićevim tematiziranjem¹¹ Marxova filozofskog i praktičkog projekta, koje u njega započinje u ranim pedesetim godinama a proteže se sve do osamdesetih godina. Ova okrenutost Marxu vidljiva je već u njegovoj disertaciji o N. Hartmannu.¹² Naime, već u uvodnim naznakama svoje teme kritički stav spram Hartmanna artikulira Pejović pozivom na tada dominantni motiv filozofiranja u Hrvatskoj, na Marxov pojam prakse. (On se ovdje konkretno poziva na Marxovu 1. tezu o Feuerbachu). U završnom pak dijelu spisa (VI poglavlje) nalazimo 3. odjeljak pod naslovom „Bit čovjeka kao praksa i problem slobode“, koji se poziva na pojmove čovjeka i prakse kako su oni bili uobličeni u Marxovim *Ekonomsko-filozofskim rukopisima*, a 4. odjeljak istog poglavlja bavi se problemom „Istine bitka i biti povijesti“ i s tog stajališta upućuju se prigovori Hartmannovu ahistorizmu i njegovoj ponajprije spoznajnoteorijski artikuliranoj

⁸ K. Jaspers, *Duhovna situacija vremena*, priredio D. Pejović, Zagreb 1998. Pejović je uz ovo izdanje napisao i veći pogovor, u kojem nije riječ samo o K. Jaspersu nego i o pretpostavkama njegove analize „duhovne situacije vremena“.

⁹ Ovo određenje filozofije kao kritike vremena ima svoj, kako je poznato, mnogo radikalniji analogon u zamisli (preuzete od mladog Marxa) 'kritike svega postojećega' Gaje Petrovića, koju on razrađuje u uvodnoj, programatskoj studiji pod naslovom „Čemu praksis?“ uz prvi broj časopisa *Praxis*. Ova formulacija preoblikovana je – kako je poznato – u kasnijim Petrovićevim tekstovima u zamisao 'mišljenja revolucije', dok su Sutlić i Kangrga govorili o 'povijesnom mišljenju'.

¹⁰ D. Pejović, *Hermeneutika, znanost i praktična filozofija*, Sarajevo 1984.

¹¹ Predrag Vranicki, kao naš najsvestraniji istraživač Marxova djela i marksizma i onaj koji je o tome napisao najviše tekstova, običavao je u to doba govoriti da je razračunavanje s Marxom i s marksizmom intelektualna obaveza svakoga tko je na duhovnom polju aktivan.

¹² D. Pejović, *Realni svijet. Temelji ontologije Nicolaia Hartmanna*, Beograd 1960.

filozofskoj poziciji. Praksa je tu shvaćena u Marxovom kontekstu, ali se Pejović poziva i na Aristotela, a čini se da je nadahnut i Sutlićevom interpretacijom prakse kao „proizvođenja bića iz bitka“.¹³

Već spomenuta prva Pejovićeva knjiga koja nije udžbeničkog karaktera, kao njegova hrestomatija o ‘francuskoj prosvjetiteljskoj filozofiji’, niti je pisana u akademske svrhe kao disertacija o N. Hartmannu, je zbirka eseja pod – kako smo već istakli – izazovnim naslovom *Protiv struje*. Ovdje se praktički smisao filozofije artikulira svom širinom.¹⁴

U ovoj knjizi razmatraju se sasvim klasične filozofske teme, ali – u skladu s njenim naslovom i njime artikuliranom intencijom – knjiga demonstrira i filozofiju koja nije izolirana od svijeta u kojem djeluje nego je za njega zainteresirana i hoće doprinijeti razrješenju njegovih sporova, nedoumica i teškoća. O tome svjedoče prije svega napisi kao što su: „O moći i nemoći filozofije“, „Što je socijalizam“, „Čemu inteligencija“, pa i „Smisao umjetničke pobune“. Tu se bez ustručavanja može ubrojiti i Pejovićeva opsežna studija o G. Lukacsu, čiju je „prokletu marksističku knjigu“ (kako ju je nazvao K. Axelos) *Povijest i klasna svijest* i preveo.

U studiji o inteligenciji Pejović među ostalim ironizira tada u političkom žargonu prisutnu sintagmu ‘poštena inteligencija’ i razmatra moguću ulogu intelektualaca u tadašnjim prilikama, ali i općenito. Zaključak njegovih razmatranja o ovom problemu glasi ovako: „Posao intelektualaca jest savjest i svijest svoga vremena, a ne da izvršavaju ideje.“ I dodaje jednu, s današnjeg stajališta gledano, možda naivnu preporuku: „Ali se intelektualci i političari moraju međusobno prijateljski razgovarati i prepirati, pa se čak u obostranom interesu i sporazumijevati.“ Ta preporuka međutim nije naivna ako je shvatimo kao još jednu verziju dijaloške i prosvjetiteljske uloge filozofije, koju smo ustanovili u odnosu spram znanosti. Ovdje dodaje D. Pejović uz to čuvenu Marxovu tezu da „srce oslobođenja čovjeka – proletarijat – ne može kucati bez glave koja misli – filozofije“ (261-262), čime daje do znanja da pod inteligencijom misli ponajprije baš na filozofe. A na kraju postavlja i pitanje. Nije li od proletarijata u starom smislu najviše ostalo utjelovljeno baš u današnjoj inteligenciji, pitanje koje se je mnogo puta ponavljalo u tadašnjim diskusijama o ovim problemima.

¹³ U popisu literature Pejović navodi Sutlićevu studiju „Bit čovjeka i njeno otuđenje u građanskom svijetu“ iz 1957, koja je tada imala velikoga odjeka u našoj filozofiji.

¹⁴ Nije nevažno za našu temu da je knjiga posvećena „Neznanim mladim ratnicima“, jer ona dokumentira Pejovićevu trajnu opredijeljenost za antifašizam. Jer ‘neznani mladi ratnici’ su njegovi partizanski suborci!

U studiji o Lukácsu zanimljivo je da Pejović zagovara napuštanje dijalektike totaliteta, što je Lukacsevo stajalište, u ime izvorne Marxove misli. To je za njega neophodan korak bliže prepoznavanju Marxove prave intencije. A to bi bilo „oslobađanje povijesti kao vraćanje iskonu“¹⁵. Takva pak intencija ujedno otvara pitanje: „hoće li slobodna budućnost čovječanstva prokrčiti sebi put do novih oblika takva razgovora s iskonom?“ (str.142).

U raspravi o socijalizmu Pejović među ostalim misli, što je za ondašnje prilike bilo izazovno, da socijalizam treba integrirati tradiciju parlamentarne demokracije te završava svoje razmatranje najprije tezom da će socijalizam biti u najvišem smislu suvremen i osigurati svoju najvišu ambiciju tako da „slobodan razvitak svakog pojedinca bude uvjet razvitka za sve“ (Marx, *Manifest*) i potom dodaje iz današnje perspektive u najmanju ruku intrigantnu tezu: „Teško danas još itko može sumnjati u svjetsko-povijesnu pobjedu socijalizma. Ali koji će oblik njegov prevladavati nad ostalima, pokazati će tek budućnost“.

(237)

O tome da je Pejović trajno i ekstenzivno pokazivao interes za marksističku tradiciju pokazuje već spomenuta studija o Lukácsu, potom studija o Marcuseu (uz prijevod spisa *Eros i civilizacija*¹⁶), kao i njegov vrlo sadržajan i inspirativan pogovor uz prijevod Blochove knjige *Tübingenski uvod u filozofiju*¹⁷. U taj kontekst uklapa se i činjenica da je Pejović 1979 objavio prijevod Marxovih *Ekonomsko-filozofskih rukopisa*¹⁸, kao i dvije studije o pojmu rada osamdesetih godina, o kojemu raspravljati izvan marksističkog konteksta ne bi imalo nikakvog smisla.

Za razumijevanje Pejovićeva stava spram praktičko-rfilozofski, pa ako se hoće i političkih problema važna je njegova rasprava o *nacionalizmu i internacionalizmu* (objavljena 1969)¹⁹ Tu raspravu Pejović završava tako da temu

¹⁵ Ova ideja 'iskona' upućuje prema Heideggeru, ali i prema Marxu, jer je u to doba znatan interes pobuđivao Marxovo formuliranje zamisli ukidanja otuđenja kao „povratka u zavičaj“. Ta formulacija zapisana u *Njemačkoj ideologiji*, kao još jednom intrigantnom tekstu mladoga Marxa.

¹⁶ Objavljeno u Zagrebu 1965.

¹⁷ Objavljeno u Beogradu u prijevodu D. Rodina 1966 i ponovno 1973.

¹⁸ U knjizi K. Marx, *Filozofsko politički spisi*, Zagreb 1979.

¹⁹ Sada dostupno u knjizi D. Pejović, *Duh i sloboda. Ogledi i rasprave*, Zagreb 1992. Knjiga sadrži najvećim dijelom ranije objavljivane tekstove.

studije stavlja u kontekst ekspanzije tehnike i tehnizacije društva i života i zaključuje da „završenje te epohe prevlasti tehnike omogućuje tek jednu novu dimenziju povijesti koja otvara i predio *prave Domovine*. Samo oni koji će izdržati na tom putu i neće biti smeteni pritiscima ni opsjenama već danas znaju da takva bitna *Domovina nadilazi svaku nacionalnu i internacionalnu ograničenost* (istaknuo H.B.) *i ne prolazi s njima*. Ta nas *Domovina* obvezuje jednako i danas kao i sutra u istinskom prijateljstvu s drugim narodima, gdje nitko neće imati pravo da bude manje solidaran s bitnim zahtjevima svoje rođene zemlje.“ (138) Po našem mišljenju, ovo pozivanje na ‘pravu Domovinu’, osim što ponavlja i varira problem ‘iskona’, implicite hoće ustvrditi da s filozofskog stajališta nije moguće pristajati na nacionalizam.

S druge strane, postoje dva Pejovićeva teksta (oba objavljena 1969 godine) koji artikuliraju distancu spram marksističke tradicije i to – rekao bih – spram njene radikalne verzije. Prvi od tih tekstova jest pomalo ironično intonirani tekst o Th. W. Adornu (pisan povodom Adornove smrti) pod naslovom „Quasi una theoria“. Kao jednoj od vodećih figura Frankfurtske škole i koautoru kritičke teorije društva Pejović prigovara Adornu nesistematičnost i neodređenost njegove pozicije između filozofije i sociologije.

Kao drugo, to je Pejovićev polemički tekst „Pomahnitala utopija“ Ovaj tekst osobito je kritički nastrojen spram ideja studentskog pokreta iz 1968. Parole i krilatice studentske mladeži tu se nižu i nemilosrdno analiziraju ne bi li se pokazala njihova prevelika radikalnost i politička neprihvatljivost. Studija završava razračunavanjem s idejama H. Marcusea, dakle, s filozofom kojeg je akademska mladež, uz Marxa i Mao-Ce-tunga, shvaćala svojim duhovnim vođom i inspiratorom. Marcuseu prigovara Pejović utemeljenje njegova političkoga projekta na zamisli o „nepromjenljivoj ljudskoj prirodi“, što mu se dakako čini neprihvatljivim.

Po našem mišljenju, oba navedena Pejovićeva stajališta, dakle, ona spram nacionalizma kao i spram političkih ideja studentske mladeži, valjalo bi shvatiti kao njegovu kritiku „socijalnoga radikalizma“²⁰.

²⁰ Ta je kritika analogna kritici socijalnoga radikalizma koju je H. Plessner obrazlagao u svojoj knjizi *Granice zajednice. Kritika socijalnoga radikalizma* (*Grenzen der Gemeinschaft. Eine Kritik der sozialen Radikalismus*) iz 1924, imajući na umu komunizam i fašizam, koji se je kao politička realnost u to doba tek najavljivao.

Knjiga *Hermeneutika, znanost i praktična filozofija*²¹ – kako je vidljivo i iz njena naslova – ima izričito za temu praktičku filozofiju. Praktičko-filozofskim temama u strogom smislu bave se posljednje dvije studije u toj knjizi pod naslovom „Poseban i opći interes u Hegelovu pojmu države“ i „Aristotelova praktična filozofija i etika“, ali u širem smislu bavi se time i studija „Jezik kao iskustvo svijeta. Nacrt za jednu filozofiju jezika“, jer implicira već u Hegela i Marxa formuliranu misao da je jezik „praktička svijest“. A tu se onda bez krznanja mogu uključiti i dvije studije o pojmu rada: „Proizvodni i neproizvodni rad“ i „Granice pojma rada“. I to već samom temom a onda ponajprije stoga jer se u njima inzistira na razlikovanju pojma rada od pojma prakse. Ali praksa je tu shvaćena tradicionalno, aristotelijanski kao djelovanje u zajednici. U ove dvije studije prezentirana je – što proizlazi iz samoga problema – ponovno i dosta iscrpna diskusija o Marxovom mišljenju. Ali sada je to „stari Marx“ i njegovi tekstovi *Kapital* i *Teorije o višku vrijednosti*. Kao i neki drugi tada aktivni naši filozofi, Pejović hoće razumjeti Marxa u Heideggerovom kontekstu. Tako i pojam rada spreže s fenomenom i pojmom tehnike i to onako kako nju misli Heidegger. Zato se i autorovo razmatranje o „Povijesnosti prirodnoznanstvenih temeljnih pojmova“ uklapa u takav kontekst i ujedno dokumentira autorov trajnu zaokupljenost znanošću kao važnom temom filozofije.

Rasprava o Aristotelovoj praktičkoj filozofiji i etici je jedan studiozni i poučni prikaz prije svega *Nikomahove etike*, a u njemu se nama čini najzanimljivijom tvrdnja o metodologijskom statusu toga spisa: naime to da je ona prema Pejoviću hermeneutika. Indikativno je uz to da ova studija o Aristotelovoj etici završava pozivanjem na Hegelovu tezu o filozofiji kao Minervinoj sovi koja uzlijeće u sumrak, kad su oblici života dovršeni. To pozivanje na Minervinu sovu sugerira stanovito sustajanje autorove praktičke intencije u onom smislu u kojem je ona bila utemeljena i razvijana u ranijim tekstovima.

U ovaj klasični praktičko-filozofski kontekst valja svakako ubrojiti i autorov esej „Svrha od slobode“, koji je pisan 1992 u – kako je poznato – vrlo dramatičnom razdoblju naše novije povijesti.²² Tekst je potaknut razaranjem Dubrovnika krajem 1991 i početkom 1992 godine. Dramatični događaji toga

²¹ D. Pejović, *Hermeneutika, znanost i praktična filozofija*, Sarajevo 1984.

²² Tekst je bio objavljen najprije u *Slobodnoj Dalmaciji* a sada je dostupan u knjizi *Duh i sloboda*.

vremena stavljaju se ovdje u kontekst evropske političko-pravne tradicije, a sam naslov upućuje na poziciju Dubrovačke Republike u toj tradiciji.

Nakon ovih razmatranja i komentara odabranih tekstova Danila Pejovića, naša bi zaključna teza glasila ovako: Danilo Pejović je u svojim filozofskim spisima vrlo ekstenzivno i raznoliko artikulirao praktičku intenciju filozofije. Pri tome je bez krznanja posezao za vrlo raznolikim izvorima, ali je njegovom filozofskom stajalištu stajalištu pa i političkom uvjerenju *stran radikalizam*. O tome egzemplarno svjedoče dva citirana teksta: onaj o nacionalizmu i internacionalizmu, kao i onaj o ‘pomahnitaloj utopiji’.

PHILOSOPHIE UND PRAXIS IM WERK VON DANILO PEJOVIĆ

ZUSAMMENFASSUNG

Das Denken von Danilo Pejović enthält unterschiedliche Aspekte der praktischen Dimension der Philosophie. Aus der französischen Aufklärung übernimmt Pejović eine öffentliche Rolle der Philosophie und ihr engagement für die Humanität, von der marxistischen Tradition die Idee der Philosophie als einer ‘Kritik der Zeit’ und aus der Philosophie von Heidegger die Kritik der technischen und wissenschaftlichen Zivilisation. In seiner Interpretationen der Ethik und politischen Philosophie von Aristoteles’, wie auch in der Interpretationen von Hegels Rechtsphilosophie, befasst sich Pejović aber auch mit der praktischen Philosophie im klassischen Sinne. In seiner praktischphilosophischen Arbeiten versucht Pejović auch eine Distanzierung von der ‘sozialen Radikalismus’ zu artikulieren.